

Mariánská poutní cesta mezi Rychnovem nad Malší (ČK) a Svatým Kamenem

VENKOVSKÁ KULTURNÍ KRAJINA

Prakticky celé území naší republiky lze považovat za kulturní krajinu. Přírodní prostředí zde bylo v průběhu staletí proměněno v životní prostor lidské civilizace. Podoba současné venkovské krajiny se ustálila během středověké kolonizace. Lidská sídla se zemědělskými pozemky se původně nacházela jen v nejvýhodnějších polohách – zejména v nížinách a v blízkosti vodních toků. Rostoucí výnosy zemědělského hospodaření následované růstem počtu obyvatel vyvolaly kolonizaci, při které byly ve 12. až 14. století osidlovány výše položené oblasti – nejprve domácím obyvatelstvem, později i příchozími z okolních zemí. Vznikla síť vesnic vzdálených od sebe v průměru 2,5 km. Trojpolní hospodaření vedlo k rozdělení pozemků na ucelené bloky polí s pevnými hranicemi – plužinu.

Velkou katastrofou byla třicetiletá válka (1618–1648), během které vymřela téměř polovina obyvatel českých zemí. Země byla opakovaně pleněna vojsky, některé obce zcela zanikly. V druhé polovině 17. století probíhala kolonizace vyšších zeměpisných poloh – Šumavy a Novohradských hor. Obživu lidem poskytly nově vznikající sklárny a další provozy.

V krajině se stále častěji projevoval vztah člověka k Bohu – kromě výrazných dominant kostelů se u cest, na rozcestích a výrazných místech stavěly kapličky, boží muka či sochy světců.

Od poloviny 18. století probíhala výstavba sítě císařských silnic. Povinnou součástí nově budovaných cest byly aleje – řady stromů

zpřehledňovaly krajinu, usnadňovaly orientaci cestujícím a tažným zvířatům ulevoval stín. Vítané byly aleje plodících ovocných stromů.

Se zrušením nevolnictví v roce 1781 mnoho pracovních sil z venkova využilo možnosti zaměstnání v rozvíjejícím se průmyslu. Po zrušení roboty a poddanství v roce 1848 se hospodáři stávali vlastníky jimi obdělávané půdy, což je motivovalo k využití i méně vhodných pozemků ve vyšších polohách a na svažitém terénu.

Ve druhé polovině 20. století došlo k postupné kolektivizaci zemědělského hospodaření. V souvislosti s tím docházelo ke scelování zemědělských pozemků do velkých lánů, uzpůsobených těžké zemědělské technice. Stále však lze najít místa, kde je v podstatné míře zachována tradiční podoba krajiny včetně členění plužiny, dochované z doby kolonizace území.

Volary (PT), sídlo s výraznou dominantou kostela, harmonicky vkomponované do podhorské krajiny, rytina Eduard Herold, 1860

Krnín (ČB), vesnice v krajině Podkletí, kresba Antonína Terše, 1958, JčM v Českých Budějovicích

Novosedly (ČB), průhled z návsi do krajiny a vzorník výzdobných prvků na štítech, kresba Antonína Terše, po 1941, JčM v Českých Budějovicích

Zechovice (ST), harmonický přechod mezi sídlem a volnou krajinou, foto UpVision

Mírně zvlněná kulturní krajina na Chelčicku

Zemědělská krajina Českobudějovické pánve v blízkosti Habří

Vodice (PT), vesnická památková rezervace se zachovaným historickým půdorysem, foto UpVision

Hlásná Lhota na Prachaticku, krajina s výraznými relikty lánové radiální plužiny, foto UpVision, 2014

URBANISMUS JIHOČESKÉ VESNICE

Vesnice a vesnická osídlení představují nedílnou součást naší krajiny. Podstatou vesnického památkového dědictví je kromě vlastní zástavby i její vzájemné uspořádání, půdorysná struktura. Každé sídlo má svou jedinečnou urbanistickou strukturu danou utvářením prostorů, jejich významem, orientací, velikostí i tvarem. Urbanistická struktura často poskytuje zásadní informace o nejstarší podobě sídla a jeho vývoji.

Výrazné osidlování jižních Čech začalo s nástupem kolonizace na začátku 13. století. Utvářela se vesnická sídla různých půdorysných útvarů – od drobných vísek s několika parcelami a nepravidelného půdorysu až po větší obce s jasnou prostorovou skladbou. V období vrcholného středověku

existovaly v jihočeském regionu již všechny základní varianty půdorysné sestavy zemědělských sídel.

Jedním z nejstarších typů vsí jsou tzv. shlukové nebo hromadné vsi (např. Radomilice). Vzájemná vazba mezi jednotlivými usedlostmi je zde nepravidelná, sídlo postrádá výraznější centrální prostor či linii. Jedním z charakteristických znaků je maximální využití terénních nepravidelností pro založení sídla.

Na organizovaném základu vznikla řada sídel dvorcového charakteru. Jednotlivé usedlosti jsou od sebe odděleny a více vzdáleny, bývají volně rozloženy podél cesty nebo usazeny do terénu (např. Opalice či Bedřichov). Na dvorcové vsi je často vázána úseková nebo traťová plužina.

Nejrozšířenějším typem vsí jsou vesnice návesní se záměrně formovaným půdorysem (zejména náves silniční, ulicová, oválná, obdélná a čtvercová).

Mezi nejstarší typy patří vsi silniční. Jejich osou je komunikace, která se v prostoru obce rozšiřuje a vytváří veřejný prostor proměnné šířky. Nejčastější jsou tzv. vřetenovky, které mají náves nejširší uprostřed (např. Radostice). Plužina zpravidla navazuje na jednotlivé usedlosti a je úseková nebo traťová.

Organizační páteří ulicových vsí je průběžná komunikace, ke které jsou štítově orientovány usedlosti. Typická je pravidelnost, přímočarý průběh protilehlých návesních front a jasné umístění usedlosti na parcele. Zvláštním typem jsou sídla s ulicovou návší na jedné straně slepou, často kyjovitě rozšířenou (např. Opatovice).

Radomilice (ČB), nepravidelná forma uspořádání obce, shluková ves, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1837, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Opalice (ČB), dvorcová vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Bedřichov (ČB), dvorcová vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1826, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Radostice (ČB), návesní vesnice – silniční ves vřetenovka, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Opatovice (ČB), návesní vesnice – ulicová ves, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Plástovice (ČB), uzavřená návés blatské vesnice s kaplí sv. Jana Nepomuckého, kresba Antonína Terše, 1941, J&M v Českých Budějovicích

URBANISMUS JIHOČESKÉ VESNICE

Jednou z forem návěsních vsí je okrouhlice. Jsou to převážně drobná sídla seskupená kolem kruhové, okrouhlé (např. Něchov) či kapkovité návsi (např. Olešník). Parcely lichoběžníkového tvaru vytvářejí klíny směřující do návsi. Na parcelaci většinou navazuje úseková plužina. Tato pravidelná forma návsi se v jižních Čechách stala součástí krajové charakteristiky.

Téměř pravoúhlou pravidelnost nacházíme u vsí založených kolem návsi čtvercového (např. Radošovice) nebo obdélného tvaru (ukázkově Vrábče). Usedlosti jsou uspořádané do čtyř zpravidla pravidelných front, které návés obklopují. Usedlosti se do návsi uplatňují pouze průčelní stranou. Za jednotlivými usedlostmi je zřetelná traťová plužina.

Vývoj osídlení ve staletích po středověké kolonizaci nepřinesl nové urbanistické formy. Pozoruhodnou výjimkou je krátké období raabizace na konci 18. století, kdy byly bývalé vrchnostenské pozemky rozdělovány poddaným. Většina těchto sídel má až geometricky přesnou půdorysnou skladbu (např. Nové Kestřany nebo Nová Dobev).

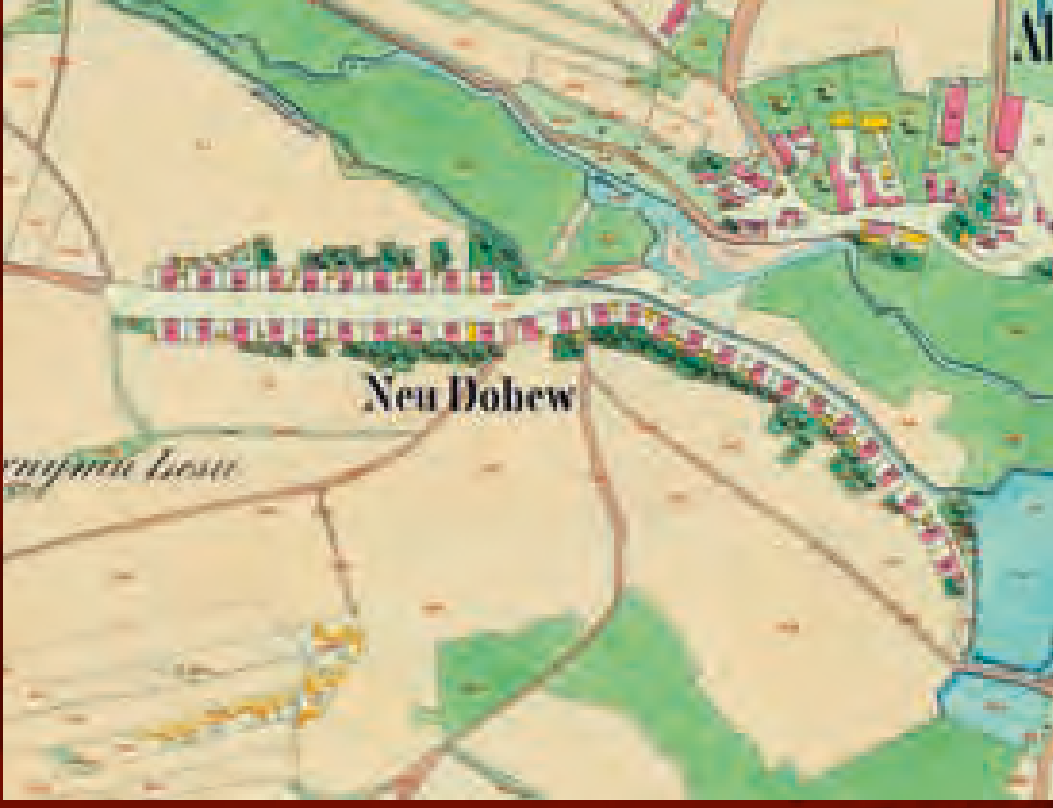
Něchov (ČB), návěsní vesnice – okrouhlice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Olešník (ČB), návěsní vesnice – okrouhlice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Radošovice (ČB), pravidelná návěsní vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Vrábče (ČB), pravidelná návěsní vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1827, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Nové Kestřany (ST), raabizační vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1837, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Nová Ves (JH), unikátní urbanistický celek plánovitě vysazené vesnice, mapa císařského otisku stabilního katastru, 1828, Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz; současný stav © Seznam.cz, a.s.

Jiřetice (ST), řp. 4, Bursův řtít obytného domu, datace 1843

JAKUB BURSA

Nejoriginálnřjším zednickým mistrem, stavitelem, řtukatěrem a fasádníkem jiřořeského venkova 19. století byl Jakub Bursa. Narodil se 21. řervence 1813 jako prvorozený syn Jana a Anny Bursových v Dolních Nakvasovicích v chalupě řp. 17. Navřtěvoval triviální řkolu ve Vlachově Březí, ve které se naučil základům řtení, psaní a pořitání. Pravděpodobně ještě v průběhu roku 1828 vstoupil do učení k některému z vlachobřezských zednických mistrů, v roce 1831 se stal tovaryšem a až do roku 1835, kdy se vrátil zpět do Dolních Nakvasovic, byl na povinném vandru, tj. cestě tovaryše

na zkušenou. V roce 1840 se stal zednickým mistrem. Ve řtyřicátých a padesátých letech 19. století vytvořil svá nejhodnotnější díla na Vlachovobřezsku a Volyňsku. Zemřel 19. srpna 1884 ve Vlachově Březí.

Jakub Bursa byl jedním z prvních zedníků, kteří začali průřelí vesnických usedlostí zdobit řtukovým dekorem. Pro jeho tvorbu byl charakteristický svěřázný umělecký rukopis, výrazná výzdoba řtítů a bran, hojně využívání ornamentů, rostlinných a figurálních motivů, které byly kompozičně propojeny s obvyklými architektonickými články, pilastry, lizénami, římsami, volutami a nikami. Do plochy průřelí vkomponovával drobné ornamenty v podobě pásků s obloučky, spirál, řtřapců, muřlí,

bařatých sloupků, nábořenských symbolů (boží oko, kříž a nástroje umučení Krista), někdy i ředmětů symbolizující řivnost majitele (kovárny, hospody apod.). Jakousi Bursovou signaturou se stal stylizovaný smřček se říškami, původně zřejmě symbol dokončení stavby užívaný zedníky a tesaři. Zcela ojedinělé a pro Bursu říznačné bylo využití reliřfních nápisů, které byly souřástí výtvarné kompozice řasády.

Nejproslulejší Bursovy řáce nalezneme v Jiřeticích (řp. 4), Libotyni (řp. 6, řp. 24, kaple), Buřanovicích (řp. 27), Dolních Nakvasovicích (řp. 9), Dvorech (řp. 11), řředslavicích (brána u řp. 4 a řp. 18), Radhosticích (řp. 23) a Vlachově Březí (řp. 21 a křížová cesta).

Libotyně (PT), řp. 6, detail řtítu obytného domu usedlosti se řtukovou výzdobou od Jakuba Bursy (mj. nástroje Kristova umučení), datace 1845

Jiřetice (ST), řp. 4, obytný dům, řýpka a brána usedlosti s Bursovou výzdobou, datace 1843

Kovanín (PT), řp. 15, bývalý hostinec, detail řtítu se řtukovou výzdobou se symboly řivnost majitele, datace 1843, druhotné úřpravy

Libotyně (PT), kaple Panny Marie s Bursovou řasádou, datace 1844

Dolní Nakvasovice (PT), řp. 9, průřelí obytného domu a řpýcharu s Bursovými řtíty, datace 1847

Radhostice (PT), řp. 23, bývalá hospoda s výzdobou řtítu, vřtupu a řtropu od Jakuba Bursy, datace 1842

Buřanovice (PT), řp. 27, Bursova výzdoba průřelí obytného domu a brány usedlosti, datace 1844, druhotné úřpraveno

Libotyně (PT), řp. 24, řtít bývalé kovárny s Bursovou výzdobou, datace 1842

řředslavice (ST), řp. 4, brána usedlosti s Bursovou výzdobou, datace 1848, druhotné úřpravy

Vlachovo Březí (PT), zastavení křížové cesty, datace stavby a Bursových úřprav 1851 a 1857

Hrutkov (JH), čp. 11, oproti krajovému zvyku relativně bohatě zdobená fasáda z roku 1847 s christogramem ve štítu

JINDŘICHOHRADECKO, NOVOBYSTRICKO A JIŽNÍ TŘEBOŇSKO

Region Jindřichohradecka a přilehlého Novobystřicka je možné z jižní strany vymezit pahorkatinou přirozeně oddělující tuto oblast od rakouských zemí. Mírně zvlněná lesnatá krajina s mnoha rybníky byla svědkem častých dílčích změn průběhu hranic. Těžko dostupná oblast byla kolonizována relativně pozdě a pozvolna, přirozeným centrem je Jindřichův Hradec, jenž také sloužil jako výchozí bod pro kolonizační úsilí již od 13. století. Většina vesnic v oblasti byla založena ve vrcholném středověku na neosídlené lesní půdě.

Venkovská architektura tohoto regionu byla na počátku 19. století ovlivněna klasicistními přístupy. Poměrně velké usedlosti byly povětšinou štítově orientované, typicky se dvěma štíty svírajícími ohradní zeď s bránou, a mívaly polovalbové střechy.

Ve štítech se uplatňoval střídmy dekory s klasicistními prvky (vedle christogramů věnečky a další zdobné rostlinné motivy). Zajímavým pruníkem z oblasti Rakouska jsou usedlosti stavěné do podoby do sebe uzavřených čtvercových dvorců, odkazujících na tzv. vierkant. Mladší architektura druhé poloviny 19. století již nepřináší do podoby vesnic příliš nového, zdobné motivy se opakují ze starších příkladů, větší změna se projevila pouze v zastřešení, polovalbové střechy se postupně nahrazovaly sedlovými.

Jižní Třeboňsko a severní Vitorazsko je pánevní oblastí s množstvím rybníků a vodních toků, z nichž nejvýznamnější je řeka Lužnice. Oblast je dodnes bohatě zalesněna a na jižním a východním okraji je vymezena nevelkou pahorkatinou. Kolonizace

bažinaté, výrazně zavodněné oblasti probíhala až ve vrcholném středověku. Centrem jižní části Třeboňska je Chlum u Třeboně. Většina vesnic má pravidelný lokační půdorys s obdélnou návší, která však byla postupem času zastavěna. Venkovská architektura 19. století, která dodnes určuje tvář této oblasti, je velmi jednoduchá a střídá. Typické jsou trojboké i čtyřboké usedlosti z konce 19. století bez zdobných prvků, které jsou zčásti ovlivněny rakouskou architekturou.

Mezi obce s větším množstvím dochovaných staveb venkovského stavitelství patří Člunek, Hrutkov, Kaproun, Kojákovice, Lipnice, Lutová, Lužnice, Mníšek, Mutyněves, Nová Ves u Číměře, Dolní a Horní Pěna, Pístina, Ponědražka, Příbraz, Oldřiš a Dolní Radouň, Stříbřec a Žíteč.

Kaproun (JH), čp. 13, průčelí obytného stavení v přízemí členěno štukovými pilastry, ve štítu zdobeno klasicistními štuky

Sedlo (JH), pohled na východní frontu návsi s usedlostmi čp. 5–8

Budkov (JH), čp. 2, výměnek a ohradní zeď s bránou, prostá, stylově čistá fasáda z dvacátých let 19. století

Oldřiš (JH), čp. 6, patrová usedlost ovlivněná rakouskými vierkant

Příbraz (JH), čp. 71, detail štítu s datací, christogramem a motivem srdce

Žíteč (JH), čp. 68, detail štítu s výklenkem pro sošku

Mníšek (JH), čp. 37, dvouštitová usedlost z druhé poloviny 19. století se sedlovými střechami

Lodhérov (JH), čp. 81, detail jemně provedené štukové výzdoby štítu s originálními motivy

Alenina Lhota (TA), čp. 5, usedlost s roubeným domem i špýcharem, dům s trojdílnou dispozicí a sedlovou střechou krytou doškovou krytinou, štít s lomenicí završen kabřincem s makovicí

SEVER PÍSECKA A TÁBORSKA

Oblast s roubenou architekturou na severu Jihočeského kraje protínají řeky Otava a Vltava. Jih regionu je převážně rovinatý a úrodný s typickou vesnickou zděnou zástavbou, severněji se nachází členitější reliéf. Zdejší stavby jsou ve větší míře dřevěné a typologicky se blíží roubeným vesnickým domům Středočeské vrchoviny. Zděná zástavba do této oblasti pronikala opožděně, většinou až během druhé poloviny 19. století, a to ve výtvarně konzervativní a střídmejší podobě.

Tradiční konstrukcí dřevěných stěn je roubení tvořené sestavou vodorovně kladených trámů, které jsou v nárožích vázané tesařským spojem na rybinu (rohová vazba).

Roubené domy na severu Písecka jsou většinou menší a přízemní, mají sedlovou střechu, svisle bedněný štít a často i hliněnou omazávku dřevěných stěn „v kožichu“. Střechy bývaly kryty zejména došky, ale pro snadnou hořlavost a malou odolnost vůči dlouhotrvající vlhkosti tento typ historické krytiny z dané oblasti již téměř vymizel. Setkáváme se zde i s budovami sýpek, které jsou roubené, výlučně plochostropé, bez dřevohliněných kleneb, někdy s valbovými nebo stanovými střechami.

Častým prvkem je užití pavláček s náročně profilovanými sloupky.

Roubené domy na severu Táborska celkovým ztvárněním a architekturou náleží do široké typologie lidových usedlostí obvyklých na Sedlčansku a Voticku. Stavby jsou přízemní, jednotraktové, mají sedlovou střechu s kabřincem a předsazený štít s jednoduše svisle nebo střechovitě skládanou lomenicí.

Nejlépe dochovanými lokalitami s roubenou architekturou severního Písecka a Táborska jsou Alenina Lhota, Ounuz, Pohořelice, Branišovice, Klisín, Nosetín, Ratiboř, Vladyčín, Zhoř a Zahořany.

Branišovice (PI), čp. 4, špýchar s dřevěnou lomenicí

Kotýřina (PI), čp. 8, roubená komora v usedlosti, kde se částečně dochoval roubený dům s mladšími úpravami

Nosetín-Chaloupky (PI), čp. 10, roubený dům a roubená komora

Ounuz (TA), čp. 5, roubený obytný dům a špýchar

Zhoř (PI), čp. 9, špýchar s roubenými komorami, detail vyřezávaného sloupku pavláčky

Ounuz (TA), čp. 3, samostatně stojící sýpka (pohled ze dvora), zděné přízemí, v patře dochovaná roubená komora s pavláčkou na boční straně a vstřícně bedněnou lomenicí ve štítě

Zahořany (PI), čp. 26, roubený obytný dům komorového typu s roubenými chlévními prostory

Pohořelice (TA), čp. 1, jeden z nejvýznamnějších obytných roubených domů v oblasti Cunkovského hřbetu, trojdílná dispozice s rozšířeným komorovým dílem, štít s bedněnou lomenicí završený kabřincem s makovicí

Zhoř (PI), čp. 10, roubený obytný dům a špýchar na kamenné podezdívce s lomenicí

Nosetín-Chaloupky (PI), čp. 10, detail roubení komory s rohovou vazbou (rybinou)

Vlastiboř (TA), čp. 34, štít sýpky a navazující ohradní zeď s iluzivní bránou a brankou, 1862, pozůstatek symetricky pojednaného průčelí, skutečná brána poblíž obytné části byla již zbořena

SOBĚSLAVSKO-VESELSKÁ BLATA

Soběslavsko-veselská Blata jsou jedním z nejvýznamnějších regionů lidové architektury v Čechách. Nacházejí se přibližně mezi Soběslaví, Veselím nad Lužnicí, Týnem nad Vltavou a Bechyní. Zdejší vesnice tvoří okruh kolem rozsáhlých rašelinišť. Byly založeny poměrně pozdě, až po částečném odvodnění této oblasti v polovině 14. století. Ve směru od Veselí k Soběslavi se jedná o vsi Borkovice, Mažice, Zálší, Klečaty, Komárov, Svinky, Vlastiboř a Záluží u Vlastiboře. Na severu lze do této oblasti počítat ještě Debrník a Nedvědici, na jihu Hartmanice, Sviny a Kundratice. Většina vesnic v dané oblasti byla prohlášena památkovými rezervacemi nebo zónami.

Celá tato oblast je známá díky podobě, kterou získaly statky v průběhu 19. století a která je na mnoha místech dosud velmi dobře zachovalá. Jak je vidět z map stabilního katastru, původní zástavba byla z velké části dřevěná. Dodnes se zachovalo jen několik roubených stodol, např. ve Vlastiboři. V 19. století začíná soustavná přestavba na zděnou zástavbu v tradičním trojstranném uspořádání, se štíty obytného stavení a sýpky spojenými bránou směřovanou do návsi. Hospodářské stavby se nacházejí dále ve dvoře a zadní část bývá uzavřena stodolou. Přestavby byly vyvolány i požárními řády, které zakazovaly používání spalných konstrukcí. Stavebníci se od počátku 19. století inspirovali některými slohovými prvky barokních staveb,

proto hovoříme o selském baroku, i když barokní sloh se ve vrchnostenské a městské architektuře té doby již nepoužíval. Nejstarší stavby z první čtvrtiny 19. století kopírují i tektonické uspořádání barokních štítů. Ve čtyřicátých až osmdesátých letech 19. století, kdy došlo k dalšímu rozvinutí tohoto stylu, se starší slohová symbolika doplňovala dalšími typy ornamentů a stále častěji docházelo k volnému zdobení plochy štítu bez ohledu na původní barokní uspořádání. Z velké části se jedná o díla dvou místních zednických rodů, Patáků z Vlastiboře a Šochů ze Zálší.

Koncem 19. století někde dochází ke změně dispozice, dům s hospodářskou částí je otočen delší stranou do návsi a místo brány je zde průjezd. Výzdoba se pak přenáší na celou plochu domu (např. Záluží čp. 9, Klečaty čp. 14).

Debrník (TA), čp. 31, bohatě štukově zdobené průčelí usedlosti stojící osamoceně na východní straně návsi

Vlastiboř (TA), čp. 36 s bohatou výzdobou štítu obytného stavení i sýpky, symetrické řešení s iluzivní bránou v ohradní zdi, sýpka vpravo postavena v jednotném stylu až roku 1924

Komárov (TA), čp. 28, sýpka s bohatou výzdobou, průčelí členěno pilastry se zavěšenými ozdobami, na vrcholu štítu rostlinný motiv, v kvadrilobu letopočet 1863

Vlastiboř (TA), čp. 38, štít sýpky, na pilastrech zavěšené trojlístky, pod arkádou paprscité průduchy a monstrance, letopočet 1859 v kvadrilobu, na okraji štítu čučky, lemování trásněmi a zakončení zalamovanými volutami

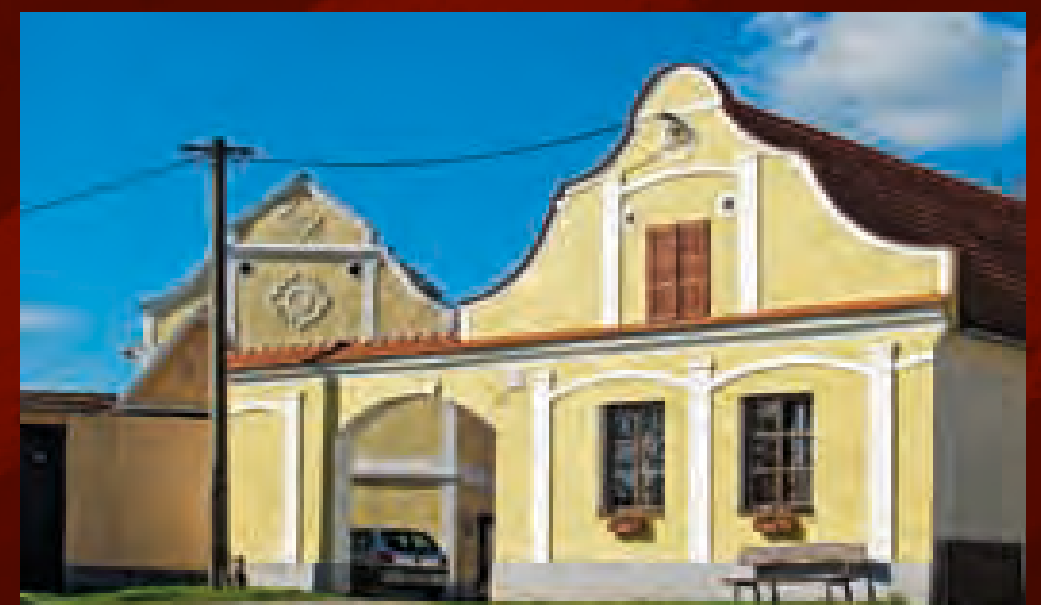
Klečaty (TA), čp. 12, drobnější chalupnická usedlost z roku 1840, s jednoduchou výzdobou štítu, pilastry a iluzivními dvířky

Mažice (TA), čp. 10, průčelí pravděpodobně dílem Františka Šocha

Záluží u Vlastiboře (TA), čp. 9, štuková výzdoba je pravděpodobně dílem Martina Patáka

Mažice (TA), čp. 33, ve dvoře sýpka s klasicistním tvaroslovím z roku 1837

Zálší (TA), čp. 5, vrcholná ukázka blatské architektury, šedesátá léta 19. století

Pláštovice (ČB), severní fronta návsi s kaplí sv. Jana Nepomuckého

ZBUDOVSKO-HLUBOCKÁ BLATA

Blata se rozkládají převážně v nivě Soudného potoka, v rovinaté krajině mezi Netolicemi, Vodňany a Hlubokou. Výsledkem stavební proměny sídel ve čtyřicátých až šedesátých letech 19. století je ucelený soubor lidové architektury charakteristický bohatou plastickou výzdobou štítů obytných stavení a sýpek či celých průčelí statků. Ustálená forma výzdoby, čerpající z barokních a klasicistních předloh, se vytvářela postupně. Charakteristické jsou pro ni konturované křídlové štíty opatřené plastickými „zavěšenými“ volutami, vlisy v podobě slepých balustrád či protínajících

se kroužků a štukové prvky s religiálními motivy (medailony s malbami světců, rovnoramenné kříže v kruhu, větrací otvory ve tvaru monstrancí a symbol různě stylizovaného božího oka ve vrcholech štítů). Užívány byly i další zdobné prvky obvyklé i v jiných blatských oblastech – dělení štítů pilastry a profilovanými římsami, členění fasád lizénovými rámy či pásovými rustikami, štukové profilované šambrány, letopočty a iniciály jmen stavebníků. Většina staveb je dílem neznámého zednického mistra a jeho spolupracovníků, kteří působili v okolí Plášťovic.

Historické jádro Zbudovských Blat tvoří 9 vesnic – Zbudov, Pláštovice, Hlavatce, Sedlec, Česká Lhota, Novosedly, Pašice, Pištín a Mydlovary. Působení plášťovických zednických mistrů a opakované použití shodných zdobných prvků však mělo výrazně širší dosah. Z tohoto pohledu jsou součástí Zbudovských Blat další vsi, zejména Vihlavy, Malé Chrástany, Munice, Radomilice, Olešník, Nákří, Kočín, Dubenec, Záblatí, směrem na jih pak Němčice, Mahouš a Podeřístě. V okrajových vesnicích Netolicka se zdobné prvky Zbudovských Blat prolínají se sousední oblastí s centrem v Holašovicích. Architektura hlubocké oblasti (Opatovice, Bavorovice) se vyznačuje některými specifickými rysy, zejména jednoduchými křídlovými štíty.

Malé Chrástany (ČB), čp. 5, průčelí s typickými zdobnými prvky, štít datovaný 1862, patrně dílo jednoho z pomocníků plášťovického mistra Sebestiána Brenera, zvaného Sebesta

Pištín (ČB), čp. 1, jednodušší podoba štítu obytného stavení, zavěšené voluty a průduchy ve tvaru monstrance

Vihlavy (ČB), čp. 5, užití nástěnné malby ve výzdobě štítu usedlosti (sv. Florián), datováno 1841

Pláštovice (ČB), čp. 24, jedna z nejhodnotnějších usedlostí, průčelí s typickými zdobnými prvky, brána datovaná 1859

Malé Chrástany (ČB), čp. 4, štít datován 1850, průduch ve tvaru monstrance typický pro ranější stavební období

Opatovice (ČB), kovárna, ukázka prolínání motivů obvyklých na Zbudovsku a Hlubocku

Zbudov (ČB), čp. 27, členění štítu pilastry, vlisy v podobě slepých balustrád a protínajících se kroužků, štukové okenní šambrány

Malé Chrástany (ČB), čp. 3, průčelí obytného stavení datované 1857

Zbudov (ČB), čp. 23, jeden z nejhodnotnějších příkladů blatského stylu ve výzdobě průčelí

Opatovice (ČB), čp. 11 a 12, jednoduché křídlové štíty

Malé Chrástany (ČB), průčelí statků čp. 4 a 5 na západní straně návsi

Volary (PT), čp. 42, netypická průjezdní dispozice, po levé straně širokého průjezdu světnice, v čele domu po pravé straně zděná stáj, v zadní části stodola

VOLARSKÉ DOMY

Ve Volarech se pravděpodobně již od 16. století stavěly budovy velmi blízké alpským roubeným domům. Do Čech se dostaly nejspíše s novými osídlenci z bavorské části Šumavy. Tento typ domů je v Čechách ojedinělý a omezoval se pouze na město Volary a jeho blízké okolí.

Základním znakem volarských domů byly komplikované dispozice, umožňující všechny funkce sjednotit pod jedinou sedlovou střechu (tzv. Einheitshaus). Byl zde často

soustředěn provoz celé usedlosti, jak obytné místnosti včetně výměnku, tak i hospodářské prostory – komora, chlév, stáje a stodola. Domy byly většinou celoroubené, někdy bylo přízemí zbudováno z kamene. Široká plochá střecha z šindelů byla zatěžkávána kameny. Ve štítovém průčelí o nejméně třech okenních osách se většinou nacházel vjezd nebo vchod, dominantní prvek představovala pavlač se zdobně vyřezávaným zábradlím. V podkroví se nacházela další obytná světnička či komora, navíc se zde uskladovalo seno.

Kombinace dřevěných domů a husté městské zástavby vedla k dvěma obrovským požárům.

Při prvním požáru roku 1679 shořelo 45 domů, ještě ničivější byl požár roku 1863, kdy bylo zničeno 60 usedlostí včetně fary, školy a kostela. Tato katastrofa znamenala předěl, po kterém se začalo více stavět z kamene, nejčastěji se ovšem jednalo o kamenné přízemí s roubeným patrem.

Většina původní zástavby zanikla až v druhé polovině 20. století, kdy bylo odsunuto původní německojazyčné obyvatelstvo. Domy zůstaly neobydlené a chátraly, k opravám takřka nedocházelo a jejich špatný stav byl často řešen zbouráním.

Volary (PT), čp. 41, větší usedlost o sedmi okenních osách ve štítu, zahrnovala středový průjezd a nezastřešený dvorek

Volary (PT), čp. 164, klasická dispozice volarského domu s průjezdem uprostřed a širokou sedlovou střechou překrývající všechny části usedlosti

Volary (PT), č. ev. 10, usedlost obracející se k ulici delší boční stranou, nad níž vznikl štít

Volary (PT), čp. 41, nezastřešený dvorek za středovým průjezdem

Volary (PT), čp. 102, detail zábradlí

Volary (PT), čp. 102, celoroubená menší usedlost o třech okenních osách ve štítu, dům stával v husté zástavbě, která se nedochovala

Volary (PT), bývalá Lichtavská ulice (dnes Česká), již neexistující domy čp. 100 a 101

Dobrá (PT), čp. 10, jediný ve vsi dochovaný dům ve volarské dispoziční skladbě, ke komunikaci orientován štítovou stranou, po pravé straně roubená světnice v kožichu, v zadní části hospodářské prostory, pod střechou roubená světnička

Michalov (PT), čp. 95 a 96, dvojice klasických šumavských domů, v přední části roubená světnice obložená prkny, ve druhém traktu zděná komora, navazující síň s černou kuchyní, v zadní části stáje

ŠUMAVSKÉ DOMY

Tento specifický typ architektury se objevuje především v centrální oblasti Šumavy, v jihovýchodní a východní části prachatického okresu a dále pokračuje do západních Čech k Železné Rudě, Klatovům a Domažlicím. Na vznik šumavského domu mělo vliv více stavebních stylů, v jazykově smíšeném území se mísil vliv kolonizace z českého vnitrozemí a ze sousedního Bavorska, případně Horního Rakouska.

U venkovské architektury Pošumaví bývá většinou zachována trojstranná dispozice usedlostí s dvorem obklopeným ze tří stran stavbami (český vliv), kvůli usnadnění provozu v drsných horských zimách však někdy docházelo k soustředění obytných a hospodářských prostor usedlosti do hmoty jedné budovy (německý vliv). Klasický šumavský dům s trojdílnou dispozicí má roubenou světnici, zbývající části bývají zděné. Dobře rozpoznatelným znakem je sedlová střecha s výraznou polovalbou a předsunutou pavláčkou ve štítě. S ohledem na dostatek

stavebního dřeva, jehož tepelně izolační vlastnosti byly v horském podnebí výhodné, se používala šindelová střecha a šindelem či bedněním se pokrývaly i stěny a předsunutý štít. Ve štítové stěně bývají umístěna tři okna, dvě patřící světnici a jedno komoře. Hřebeny střech často doplňovala zvonička.

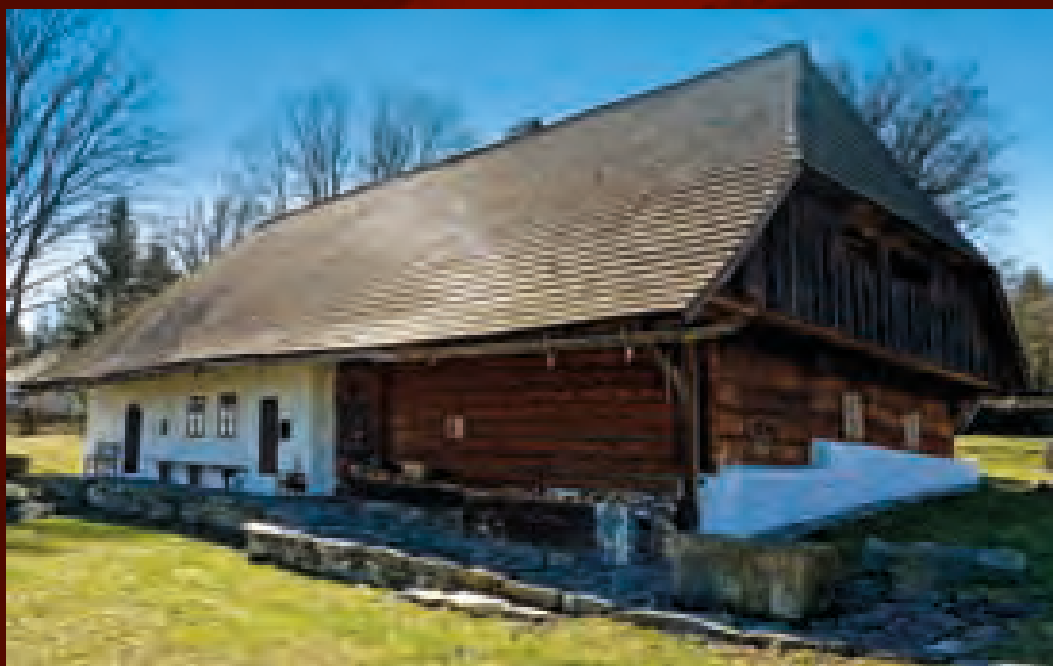
V horské oblasti Šumavy se dlouho udržovalo tradiční roubené stavitelství, výstavba domů se stěnami obytné části z nehraněných trámů a s masivními povalovými stropy probíhala ještě v druhé polovině 19. století.

Stachy (PT), čp. 64, klasický šumavský dům, ve štítu široké polovalbové střechy malá vyřezávaná pavlač (dnes zaslepena)

Šebestov (PT), čp. 105, tzv. Holečkův statek, datovaný 1851, roubená světnice obložená šindelem, široká polovalbová střecha se zvoničkou v hřebeni, chlév přístupný přímo z obytné části

Chalupy (PT), čp. 101, dvoutraktová světnice roubená z kuláčů, stěny obložené dekorativně tvarovaným šindelem, navazující zděná černá kuchyně a chlévy, na západní straně malý výměnek, dnes roubená část domu nahrazena kopíi

Říhov (PT), čp. 49, klasická šumavská usedlost s trojstrannou dispozicí a roubenou obytnou částí

Chalupy (PT), čp. 101, tradiční podoba roubené světnice s povalovým, při bocích sešikmeným stropem, rohovou lavicí se stolem, skříňkou a svatým koutem

Říhov (PT), čp. 52, menší jednotraktový dům s výrazně předstupujícím bedněným štítem

Říhov (PT), čp. 52, detail roubení s rohovou vazbou a vstup do sklepa

Lažiště (PT), čp. 15, spojení šumavského a špýcharového domu, roubená světnice vyvýšená nad klenutým sklepem, síň s černou kuchyní a patrový špýchar, přístupný ze síně i z vnější pavlače

Trhonín (PT), čp. 6, šumavský špýcharový dům, roubená světnice a zděná světnička vedle sebe

Kondrač (ČB), ép. 10, novohradský typ čtyřboké usedlosti, symetrické dvouštitové průčelí domu s výměnkem, patrové průjezdné křídlo

VIERKANTY

S usedlostmi typu vierkantu se na našem území můžeme setkat především v horním Povltaví, na jihovýchodní Šumavě a v Novohradských horách. Výskyt v pohraničních oblastech nasvědčuje převzetí tohoto stavebního typu z oblasti Horního Rakouska, kde je doložen již v 17. století. Jistou inspiraci však shledáváme i u „domácích“ trojstranných usedlostí, kde stáří mohutného patrového domu může sahát až do počátku 17. století (např. Pihlov č. ev. 44).

Vierkant je typ rozlehlé čtyřboké usedlosti s uzavřeným dvorem, zastřešený je valbovými střechami. V Čechách došlo k největšímu

rozšíření jeho zděné podoby v průběhu 19. století. Na jižní Šumavě se vyskytuje patrový s charakteristickou řadou oken v obou podlažích. Dům je k návsi či komunikaci orientován okapově a zabírá celé čelní průčelí, dvůr je přístupný klenutým průjezdem vedeným obvykle středem domu. Výzdoba průčelí bývá střízlivá, místy ovlivněná vzory výzdoby domů převzatých ze sousedních oblastí. Převažuje však racionální eklektické členění průčelí lizénovými rámy, doplněné plochými paspartami oken.

Novohradský typ vierkantu nese více z dědictví trojstranné usedlosti. Mezi dvě štitově orientovaná přízemní stavení je vloženo průjezdné křídlo, někdy zvýšené

nízkým polopatrem. Výzdoba průčelí je inspirována blízkými oblastmi Doudlebska a Vitorazska, kde převažují hladké štíty s mírně vystupujícím lizénovým rámováním doplněné střídou dekorací.

V důsledku vysídlení německy mluvícího obyvatelstva po roce 1945 zanikla v pohraničních oblastech řada venkovských sídel. Spolu s nimi jsme přišli i o značnou část cenných usedlostí tohoto druhu. Ty které zůstaly, bývají nezřídka v havarijním stavu. Vesnice s doposud dochovaným souborem vierkantů nalezneme například v Dobrkovicích, Hašlovicích, Hodňově, Kladném, Perneku, Mýtě, Zahrádce, Šebanově, Kondrači, Božejově, Rychnově u Nových Hradů a Dluhošticích.

Hodňov (ČK), ép. 1, typický příklad šumavského vierkantu z konce 19. století

Mokrá (ČK), ép. 11, na průčelí domu patrný vliv tzv. schwarzenberského slohu odkazující na provozovatele místních grafitových dolů

Božejov (ČB), ép. 31, typický příklad novohradského typu vierkantu: přízemní, zvýšený sýpkovým polopatrem

Pihlov (ČK), č. ev. 44, trojstranná usedlost s mohutným zděným patrovým domem

Pihlov (ČK), č. ev. 44, fragmenty náročné sgrafitové výzdoby na průčelí

Hašlovice (ČB), ép. 4, vysoké seníkové patro nad chlévy typické pro vierkantý

Hodňov (ČK), ép. 15, zanikající dům vierkantu, průjezd do dvora byl ve zřícené pravé části

Božejov (ČB), ép. 30, vrata průjezdu se složitou skladbou plochého rámového pokryvu z doby po polovině 19. století.

Zechovice, severní strana návsi s náročně řešenými štíty čp. 8 a 9, volutový štít s typickou nikou s dvojími sloupky v sousedství neorenesančního štítu, datováno 1845 a 1866

STRAKONICKO

Oblast se nachází jižně od Strakonice po obou březích řeky Volyňky, zahrnuje i okolí Volyně. Na jihovýchodě a východě hraničí s oblastí staveb Jakuba Bursy a jeho následovníků, přičemž hranice není pevně dána a stavby obou typů se často nacházejí vedle sebe v jedné vsi. Ze severu a severovýchodu navazuje oblast Písecka, na západě pak Horažďovicko a na jihozápadě roubená architektura Pošumaví.

K přezdívaní původně dřevěných usedlostí docházelo postupně, datování na štítech obytných stavení odkazuje na první i druhou

polovinu 19. století. Tyto datace však nemusí nutně znamenat dobu celkové přestavby, nejednou zachycuje pouze významnou úpravu průčelí.

Venkovská architektura Strakonicka je zděná, usedlosti bývají trojboké s čelní branou a tvoří typickou jihočeskou dvouštítovou siluetu. Na průčelích se objevují architektonické prvky inspirované renesancí, štíty jsou horizontálně členěné římsami, často v několika etážích, vertikálně pilastry či polosloupky, obrys je zvlněný volutami. Štítové nástavce bývají půlkruhové, trojúhelné či dokonce tříobloučkové. Oproti náročně řešeným štítům jsou přízemní části průčelí podstatně jednodušší, zpravidla členěná jen okenními

šambránami. Vjezdové brány mívají nástavce, které opakují členění štítu obytného stavení pilastry a římsami.

Charakteristickým prvkem výzdoby strakonických usedlostí je nika umístěná v ose štítu obytného stavení, rámovaná polosloupky a stlačeným obloukem. Uvnitř niky bývají druhé drobnější polosloupky s rovným překladem, celek působí dojmem jakési perspektivy. V nice bývají štukové motivy s datací, božím okem, reliéfem světce a podobně. Obdobným motivem je nika v horní části štítu se čtyřmi shodnými polosloupky. Jedinečným dochovaným souborem lidové architektury strakonické oblasti je západně od Volyně vesnická památková zóna Zechovice.

Zechovice (ST), východní část vsi, čp. 15, 16 a 17, malebné seskupení štítů a nástavců nad branami

Nahořany (ST), panoramatický pohled na severní a východní frontu návsi

Míloňovice (ST), hospoda čp. 4, netektonická štuková výzdoba štítu s nápisem napovídajícím účel objektu

Jinin (ST), čp. 35, jednotně řešené průčelí s třemi křídlovými štíty, datováno 1842

Svaryšov (ST), čp. 11, tektonické členění vysokého stylu doplněné motivem niky se sloupky, datováno 1861

Radošovice (ST), čp. 16 a 17, jednodušší forma výzdoby volutových štítů

Strunkovice (ST), čp. 17 a 18, převážně horizontálně členěný štít sousedí se štítem členěným vertikálně

Dobčice (ČB), jižní fronta návsi, čp. 3, 28, 4 a 5, seskupení hmotové a dekorové rozdílných stavení typické pro podhůří Blanského lesa, též vodní nádrže v prostoru návsi

PODHŮŘÍ BLANSKÉHO LESA

Oblast zahrnuje území severního podhůří Blanského lesa včetně kotliny mezi hřebeny vrchů Kluk a Kleť. Ze severu a severovýchodu sem pronikaly vlivy blatské architektury, spojované s českojazyčným obyvatelstvem, pro kterou jsou typické třístranné přízemní usedlosti se dvěma křídlovými štíty v průčelí a klenutou bránou mezi nimi. V lokalitách blízkých Lhenicku a Prachaticku jsou běžnější usedlosti se dvěma patrovými hmotami stavení zakryté valbovými střechami a propojené navzájem bránou,

případně patrové obytné stavení s přízemním protějškem. Z jihu sem zasahovaly zvyklosti obvyklé na převážně německojazyčném Českokrumlovsku, mohutné patrové usedlosti jsou blízké uzavřenými vierkantům s průjezdem uprostřed průčelí. Všechny tyto vlivy tvoří pestrou směsici i v rámci jediné obce.

Vsi v podhůří Blanského lesa mají většinou pravidelně utvářený návesní prostor, často velice rozsáhlý, sousední usedlosti na sebe bezprostředně navazují a tvoří tak působivé kulisové fronty. Do vnitřního prostoru návsi se někde druhotně dostala zástavba drobnějších chalup. Podstatný vliv na celkový dojem z prostoru má i utváření terénu, vzhledem k jeho svažitosti náves často

„utíká z kopečka“ a z horní části bývá působivý výhled do kraje.

V průběhu 19. století docházelo k přezdívaní původně dřevěných usedlostí, datování na štítech obytných stavení odkazuje do první i druhé poloviny 19. století, někdy dokonce až do první čtvrtiny 20. století. Architektonické ztvárnění průčelí mívá pouze základní znaky tektoniky, např. lizénové rámy, štukový dekor se často vyskytuje na hladké ploše průčelí v podstatě nahodile, v podobě věnečků, kyttek, penízkových šambrán oken a podobně.

Nejlépe dochovanými soubory typické lidové architektury podhůří Blanského lesa jsou Vodice, Třešňový Újezdec, Dobčice, Záboří a Lipanovice.

Radošovice (ČB), severozápadní roh návsi tvořený usedlostmi čp. 14 a 15, datováno 1856 a 1863

Záboří (ČB), čp. 17, střídme linie trojúhelných štítů jsou v kontrastu s tvarově bohatou štukovou výzdobou ve vrcholu štítu obytného stavení, datováno 1858 a 1884

Záboří (ČB), severní fronta návsi, siluety zrcadlící se ve vodní hladině jsou typickým fenoménem jihočeské vesnice

Záboří (ČB), výklenková kaple sv. Jana Nepomuckého překračuje potok, datováno 1852

Lipanovice (ČB), čp. 8, velké hladké plochy průčelí se střídým zdobením

Radošovice (ČB), čp. 25, detail východního štítu s motivy stylizované růžice a kapek

Dobčice (ČB), čp. 32, plochý křídlový štít členěný dekorativními rámy na etaže, jemně tvarovaná štuková výzdoba, datováno 1865

Rojšín (ČK), čp. 21, patrová sýpka s křídlovým štítem a drobnou štukovou výzdobou, datováno 1861

Třešňový Újezdec (PT), čp. 18 a 19, detail štukové výzdoby, penízkové okenní šambrány s růžicemi v rozích a horizontální pás s esíčky

Mříc (ČK), čp. 16, podélně orientovaná patrová usedlost na jihovýchodním konci návsi, datováno 1885

Krnín (ČB), čp. 3, dům špýcharového typu s blokem komorové sýpky otočeným do návsi, v podkroví je dochována dřevohlinitá konstrukce chránící podkroví před požárem – tzv. lepenec, dendrochronologická analýza 1502/1503 a 1505/1506, špýchar počátek 17. století

DOUDLEBSKO

Z etnografického hlediska podnětný subregion se rozkládá na obou březích řeky Malše, která tvoří jeho osu, přibližně mezi městy České Budějovice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny a Borovany. Geomorfologickou hranici tvoří na západě tok řeky Vltavy, respektive severní úbočí Kleti a úpatí vrchoviny Poluška, na jihovýchodě Soběnovská vrchovina. Na severu přechází zvlněná krajina Doudlebska do rovin Budějovické pánve, na severovýchodě se otevírá do pánve Třeboňské. Označení pochází od slovanského

hradiště v Doudlebech nad Malší, které je zmiňováno již v Kosmově kronice. Značné stáří osídlení v této lokalitě se promítá do půdorysné struktury sídel, nalezneme zde vrcholně středověké lokační vesnice s pravidelnými návesními prostory, sevřené vesnice s oválnými prostory, především však drobná sídla tvořená jen několika velkými usedlostmi, jejichž původ může sahát až do doby před vrcholně středověkou kolonizací.

Velmi významnou částí regionu jsou tzv. Kouty s vesnicemi Čertyně, Opalice, Radostice, Rožnov, Záluží, Štěkře a Horní Třeboňín, kde se nalézá výrazná koncentrace

výstavných zděných usedlostí pocházejících z pozdního středověku a renesance. Charakteristické jsou zde velké patrové sýpky, archaické uspořádání domů s patrovou sýpkou v místě komorového dílu – tzv. špýcharový dům, často s bohatou sgrafitovou výzdobou průčelí či kamenickou výbavou otvorů.

Mladší zděná architektura je zde výrazově velmi strohá. Převažují štítově orientované usedlosti s trojúhelnými štíty, návesní průčelí uzavřené ohradní zdí s vjezdovou bránou. Průčelí bývají lemovány plochými lizénami a okenními šambránami, ve vrcholu štítu často nacházíme kapličkovou niku.

Opalice (ČB), čp. 10, mohutná patrová sýpka z přelomu 15. a 16. století obvyklá u nejstarších zděných usedlostí

Čertyně (ČB), čp. 9 a 10, vjezdová brána zaniklé usedlosti, archaická konstrukce s lomeným obloukem

Ždár (ČK), čp. 3, archaické dispoziční uspořádání domu s patrovou sýpkou (tzv. špýcharový dům), jeden z posledních zdejších reprezentantů dřevěné venkovské zástavby, roubená světnice s hlíněnou omazávkou, z boku přiléhá zděná světnička, jedinečně dochovaná dřevěná vjezdová brána

Horní Třeboňín (ČK), čp. 1, mohutná, v nárožní poloze situovaná sýpka středověkého původu s interiérem upraveným k obytným účelům, hlazené pasparty oken ve štítě, vlevo od domu brána s klenutým vjezdem a malovanou výzdobou z první poloviny 16. století

Nedabyle (ČB), čp. 11 a 55, štítově orientovaná usedlost s domem vlevo a výměnkem vpravo, mezi obytné části vložena hospodářské budova s průjezdem a dvěma brankami, průčelí je vertikálně členěno nárožní rustikou

Hůrka (ČB), čp. 8, štítově orientovaná usedlost se střízlivou výzdobou, lizénové rámování plochých šambrán kolem oken, kapličková nika se soškou Panny Marie, oválný rámeček s letopočtem 1861

Prostřední Svínice (ČK), čp. 7 a 8, štítově orientovaná usedlost s domem a výměnkem při návesním průčelí z 19. století, hospodářská budova s průjezdem do dvora a vlevo špýchar, v areálu pozůstatky velmi staré patrové sýpky

Kluky (PI), čp. 18, štít s typickými prvky – segmentově vyklenutá korunní římsa doplněná větévkovým pásem, zuborez, větévkový terč s letopočtem 1866, méně obvyklý motiv meandrových volut

STŘEDNÍ A JIŽNÍ PÍSECKO

Proměnlivý krajinný reliéf Písecka jakoby předurčoval rozmanitost výtvarného projevu užitého na zdejších venkovských stavbách. Na rozdíl od zvlněné nejsevernější část regionu byla roubená architektura ve střední a jižní části Písecka téměř beze zbytku nahrazena tradiční zděnou zástavbou. V době stavební konjunktury 19. století působila v tomto regionu řada zednických mistrů, kteří po sobě zanechali svébytnou výzdobu průčelí usedlostí. Znamé je zejména dílo Jana Panovce (1841–1918), talentovaného, i když nevyučeného zedníka z Vrcovic, nebo Františka Beřky (1839?–1899?), zednického mistra ze Záhoří. Výzdoba a použité zdobné prvky venkovské architektury na Písecku jsou ve srovnání s blatskými

oblastmi výrazně střídmější a jednodušší. Jedním z důvodů je i skutečnost, že největší stavební aktivity byly oproti Blatům poněkud opožděné a proměna roubené zástavby ve zděnou byla zahájena často až v polovině 19. století. Vrcholnou etapou výstavby zděné architektury pak byla šedesátá a sedmdesátá léta 19. století. Spíše než barokní tvary byly přejímány střídmější vzory klasicistní. Nej-svébytnější oblastí regionu je území severně od Písku vymezené řekami Otavou a Vltavou. Obloučkové konturované štíty člení profilované římsy a jednoduché pilastry, plocha štítů z doby před rokem 1850 zůstává hladká, u mladších staveb se objevují zuborezové římsy a výtvarně zajímavé větévkové motivy. Rozšířený byl

kruhový větévkový terč pro umístění letopočtu, v nadpraží oken se užíval motiv klasicistní mušle či půlsunce. Jen zřídka se objevují štukové voluty, které mohou mít i podobu meandru. Velmi časté je užití zvalbeného štítu. Jedinečným zdobným prvkem tohoto regionu je mohutná korunní římsa, uprostřed vyklenutá do segmentu. Nejlépe dochované ukázky nalezneme ve Vrcovicích, Jamném, Dolním Záhoří, Vlastci, Klukách, Vojníkově, Třešních, Krašovicích, Dolních Novosedlech či Dobešicích.

Rovinatá jižní část Písecka je výrazněji ovlivněna blatskou architekturou. Zejména na Protivínsku (Selibov, Milenovice, Chvaletice, Budičovice, Skály) a Ražicku (Ražice, Heřmaň) je patrné prolínání zdobných prvků s přilehlým Vodňanskem, kde dozníval vliv architektury Zbudovsko-hlubockých Blat (Kloub, Křtětice, Drahonice).

Vrcovice (PI), sýpka u čp. 11, velmi raný příklad užití konturovaného štítu s typickým segmentovým vyklenutím korunní římsy, datováno 1836

Vojníkov (PI), sýpka u čp. 4, obloučkový barokizující štít sýpky, přerušená korunní římsa s mohutným obloučkovým segmentem, datováno 1842

Dobešice (PI), čp. 7, pro region netypické průčelí usedlosti zřetelně ovlivněné blatskou architekturou, datováno 1863

Budičovice (PI), čp. 110 (původně čp.3) – dispozice usedlosti a výzdoba dvouštitového průčelí a brány nesou typické prvky blatské architektury, datováno 1837

Jamný (PI), čp. 20, netypicky bohatý štít blatského typu, užití větévkového motivu a zuborezu, ve vrcholu štítu štukový motiv Madony, datováno 1863

Vlastec (PI), čp. 44, ukázka bohatě zdobeného zvalbeného štítu, ve dvou větévkových terčích letopočet 1868

Třešně (PI), čp. 20, křídlový volutový štít výrazně ovlivněný blatskou architekturou, datovaný 1864, místní tradicí reprezentuje větévkový motiv ve vrcholu štítu a štuková půlsunce v nadpraží okenních otvorů

Dolní Záhoří (PI), čp. 8, jednoduše členěný štít, segmentově vyklenutá korunní římsa je doplněna „zavěšeným“ větévkovým obloukem a větévkovým terčem, vrchol štítu původně zřejmě zvalbený, šedesátá či sedmdesátá léta 19. století

Hoslovice (ST), vodní mlýn čp. 36, částečně roubený areál mlýna vybavený tradičním složením mlecího zařízení na horní vodu

TECHNICKÉ STAVBY

K vybavenosti každé vesnice patřily i stavby zajišťující specifické služby okolní obyvatele, dnes bychom je mohli nazvat „občanskou vybaveností“. Šlo především o kovárny, mlýny, obecní váhy a pece, různé sušárny či seníky a v mladších dobách i hasičské zbrojnice.

Co se týče početnosti, největší skupinou těchto staveb tvoří v našem prostředí mlýny. Větrný mlýn se v jižních Čechách nedochoval žádný, vodních mlýnů v původním či adaptovaném stavu se na daném území nachází více než 450. V mlýnech se zpravidla zpracovávalo obilné zrno na mouku v soukolí mlýnských kamenů

či v pozdějších dobách ve strojních mlecích stolicích. Mlýny se nacházely ve větší či menší vzdálenosti téměř u každé vesnice s vodním tokem, na některých tocích nalézáme i více mlýnů za sebou. Mlýnská kola byla zpravidla zásobena uměle vybudovaným vodním tokem, tzv. náhonem. Mlynáři patřili k relativně zámožnější vrstvě obyvatel, tomu odpovídá i výstavnost budov s bohatší výzdobou průčelí. S ohledem na technologická specifika mlynářského provozu bývaly mlýnice mezi prvními patrovými stavbami venkova. Poměrně častou součástí areálu mlýna byla i budova pily s vodním kolem.

Další početnou skupinou technických staveb byly kovárny. Jelikož poptávka po drobných zámečnických pracích a kování koní byla prakticky neustálá, kováři měli svoji živnost téměř

v každé vesnici. V 19. století se kovárna postupně přesouvala z umístění poblíž kovářova domu k více osamostatněné poloze na návsi. V kovárně se pracovalo s otevřeným ohněm a tento trend tedy byl následkem zpřísnujících se podmínek požární bezpečnosti.

Velice specifickým jevem v jižních Čechách jsou seníky roubené konstrukce. Nezachovaly se ve větším počtu, výjimkou jsou dvě ohniska seníků u Volar a Třeboně.

Nejmladším stavebním druhem jsou skladovací budovy označované jako hasičské zbrojnice, často zdobené štukovými motivy helem, či ostatních hasiči používaných nástrojů. Zbrojnice povětšinou nalezneme na návsi a u zdroje vody. Dochované zbrojnice pocházejí spíše z přelomu 19. a 20. století či z ještě mladších dob.

Trhové Sviny (ČB), Buškův hamr čp. 332, areál s obytným stavením vlevo a navazující hospodářskou částí

Třeboň (JH), soubor seníků v lukách východně od města

Třeboň (JH), obecní (Jindřův) mlýn čp. 247, původně renesanční mlýn upravený v 19. století na tzv. umělecké složení mlecího zařízení

Peníkov (JH), vodní pila s náhonem a soukolím na pravé straně

Záblatíčko (ČB), kovárna s obytným domem kováře čp. 14

Plástovice (ČB), kovárna s křídlovým volutovým štítem v jižní části návsi, 1851

Svínky (TA), návsní kaple s kovárnou a hasičskou zbrojnicí, příklad netradičního spojení několika funkcí v jedné budově

Mahouš (PT), kovárna čp. 35 spojená s obytným stavením, štít zdobený v intencích blatské architektury

Holašovice (ČB), letecký snímek, foto Libor Sváček

HOLAŠOVICE

Nevelká osada leží v mírně zvlněné krajině na severovýchodních svazích Blanského lesa klesajícího do českobudějovické rybníční pánve. První písemná zpráva o vsi je z roku 1292, kdy ji král Václav II. daroval cisterciáckému klášteru Vyšší Brod, v jehož majetku zůstala až do konce patrimoniální správy v roce 1848.

Do Seznamu světového dědictví byly vybrány jako typický příklad jihočeské vesnické

architektury a urbanismu. Pravidelný půdorys hloubkově orientovaných usedlostí, které jsou orientovány štítovým průčelím do rozlehlé návsi, vznikl již ve středověku. Podle doložené výměry gruntů to přibližně odpovídá 22 návesním usedlostem, které byly později dále členěny a přecíslovávány. Na uzavřené statky navazují zahrady a sady, za kterými pokračovaly jednotlivé polnosti. Lánový systém plužin však byl během kolektivizace zlikvidován.

Původní obyvatelstvo obce bylo českojazyčné, velkou epidemií moru v roce 1521 však v Holašovicích přežily údajně pouze dvě osoby.

Ve snaze co nejrychleji obnovit ochromené hospodářství, dosídlili vysebrodští cisterciáci vylidněné vesnice poddanými ze svých držav v Rakousku a Bavorsku. To vysvětluje vznik německojazyčného ostrůvku zhruba v rozsahu působnosti zábořské rychty. Po připojení Holašovic k čakovské fari se místní domáhali bohoslužeb také v německém jazyce. Vlastní svatostánek si holašovičtí založili ještě v období strýčické farní příslušnosti, bratři Pimiskornové nechali kolem roku 1744 na návsi postavit kapli s oltářním obrazem Svaté rodiny.

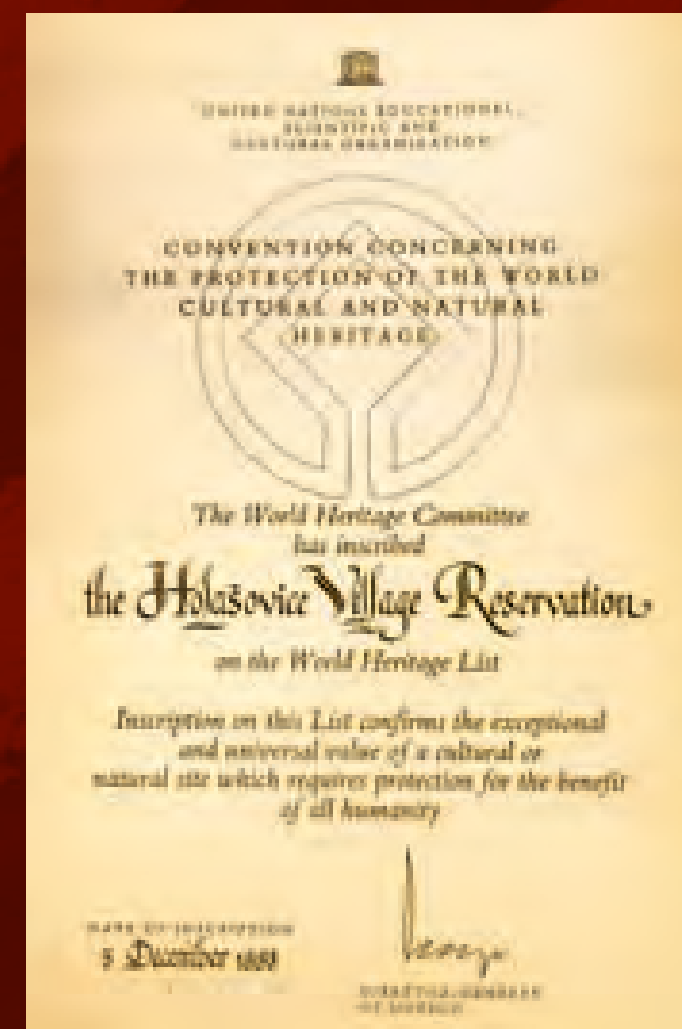
Holašovice (ČB), kolmý letecký pohled, foto UpVision, 2014

Indikační skica mapy stabilního katastru z roku 1827, Národní archiv Praha

Holašovice (ČB), katastrální mapa s vyznačením čísel popisných a památkové ochrany jednotlivých usedlostí

Dekret zápisu vsi Holašovice na Seznam památek světového dědictví UNESCO

Holašovice (ČB), návsní kaple sv. Jana Nepomuckého vystavěná v roce 1744 bratry Pimiskornovými z usedlostí čp. 19

Holašovice (ČB), pohled na západní stranu návsi, usedlost čp. 17–37 s výměnkem využívaným provizorně jako první škola pro českou menšinu z Holašovic a Jankova (dům s výraznou bosáží)

Holašovice (ČB), pohled na východní stranu návsi

HOLAŠOVICE

Zatímco urbanistická struktura sídla, stabilizovaná již ve středověku, se během 19. století nezměnila, vnější architektonický výraz obce prošel v jeho druhé polovině zásadní proměnou. Radikální přestavby štítových průčelí vesnických usedlostí vytvořily novou tvář návesního interiéru. U zrodu této vizuální proměny stáli mimořádně nadaní místní zedníci mistři poučení a seznámení teoreticky i prakticky s městskou i vrchnostenskou architekturou. Tvůrčím způsobem přebírali výrazové prostředky slohového tvarosloví od renesance po klasicismus, obohacovali je o „lidovou“

ornamentiku a neopakovatelným způsobem je uplatňovali ve výzdobě štítových průčelí, bran a dalších pohledově exponovaných částí staveb.

Charakteristickou vnitřní dispozicí většiny holašovických usedlostí je základní trojdílná osnova obytného domu, která má svůj původ již ve středověku: světnice – síň – komora nebo chlév. Přestože při postupných přestavbách a úpravách interiérů docházelo k dělení místností a vzniku nových obytných a skladových prostor, je u části usedlostí původní půdorysné a konstrukční schéma zachovááno dodnes.

Nejstaršími objekty v Holašovcích jsou pravděpodobně dva pozdně středověké špýchary usedlostí čp. 15 a 22. Patrová sýpka

u čp. 15 dominuje celé usedlosti polohou mírně vysunutou z fronty návesního průčelí. Detaily štukové výzdoby štítu s datací 1861 značí poslední velkou přestavbu objektu. Staršímu vývoji sýpky usedlosti čp. 22 odpovídá pozice dodnes zachovaného kamenného vstupního portálu ve dvorní stěně.

Specifickým, mimořádně hodnotným fenoménem zachované historické konstrukce jsou tzv. lepence, podkrovní skladovací komory. Jde o archaické konstrukce, tvořené samonosnou trámovou krostou uzavřenou masivními fošnami se silnou vrstvou hliněné omazávky, jež má izolační a protipožární funkci. Dnes je v šesti holešovických usedlostech unikátně zachováno deset konstrukcí lepenců.

Holašovice (ČB), čp. 6–30, detail štítu obytného stavení se štukovou výzdobou

Holašovice (ČB), čp. 3, průčelí obytného stavení se štukovou výzdobou

Holašovice (ČB), čp. 22–39, usedlost s obytným stavením vlevo, pokračující vjezdovou bránou, navazující okapově orientovanou sýpkou a štítovým průčelím výměnku vpravo

Holašovice (ČB), čp. 11, štuková výzdoba průčelí domu směrem k návsi, datována 1931

Holašovice (ČB), čp. 15, detail štítu obytného stavení, christogram, mariagram, iniciály stavitele a vročení úprav jsou ve štukovém věnci

Holašovice (ČB), čp. 15, štuková výzdoba vjezdové brány a branky usedlostí

Holašovice (ČB), čp. 6–30, nástěnný osvětlovací krbeček s pecí ve světnici obytného stavení usedlosti

Holašovice (ČB), čp. 3, pohled na odkrytou unikátní konstrukci lepence nad obytným stavením

Holašovice (ČB), čp. 3, interiér podstřešního prostoru tvořeného konstrukcí lepence

Bošilec (ČB), čp. 13, nadezděné patro výměnku s výraznou atikou a podélně orientovaná sýpka, 1871, 1852

BECHYŇSKO A ŠEVĚTÍNSKO

Rovinatá oblast jižně sahající na Ševětínsko a západně k Bechyni a Týnu nad Vltavou patří z hlediska četnosti, stavu dochování a výtvarné úrovně venkovské architektury k nejvýznamnějším na jihu Čech. Nejstarší stavby se zdobně upravenými fasádami zde vznikaly již na konci dvacátých let 19. století, první vrcholná fáze proměny vsí pak nastala v šedesátých letech 19. století a neméně výrazným způsobem se do podoby vsí promítla i druhá vrcholná fáze stavebního „boomu“ na přelomu 19. a 20. století.

Zajímavým specifikem dané oblasti je převaha dvouštitových trojstranných usedlostí, které zde vznikaly až hluboko do 20. století přestavbou starších objektů či jako novostavby (na konci

19. století však i zde probíhal proces proměny části usedlostí v uzavřené dvorce s podélně orientovaným průčelím). Nejhodnotnější soubor venkovské architektury bechyňského typu nacházíme v Hodonicích. Rozlehlou náves lemují převážně dvouštitové usedlosti s křídlovými volutovými štíty, pocházející většinou z šedesátých let 19. století. Území na jih od Veselí nad Lužnicí charakterizují rozlehlé statky na širokém půdorysu s branou a dlouhou ohradní zdí propojující nízké obytné stavení a přízemní či patrovou sýpku v čele (Dynín, Bošilec, Pořežany, Dobšice, Vitín či Mazelov). Na Ševětínskú se starší zástavba z druhé a třetí čtvrtiny 19. století prolíná s vývojově nejmladší vrstvou tradiční venkovské

architektury z přelomu 19. a 20. století, vyznačující se zubořezovými konturovými římsami štítů obytných stavení, secesními prvky a obrysovými pilastry. Západní část území zachovává tradiční podobu usedlosti na užším půdorysu s vysokými štíty obytných stavení a – často patrovými – sýpkami (Hodonice, Hvoždany, Bechyňská Smoleč, Horní Kněžeklady, Radětice či Bzí). Výtvarné pojetí průčelí je zde oproti jádrové oblasti Blat výrazně skromnější. Omezuje se na jednoduché pilastry či hladké lizény, zajímavým specifikem členění stěn průčelí i ohradních zdí je užití „nedotažených“ pilastrů s volutovou hlavicí. Soubory usedlostí vznikajících na samém konci 19. a na počátku 20. století charakterizují výrazné zubořezové konturové římsy trojúhelných štítů a pronikání secesních prvků do štukové výzdoby.

Hodonice (TA), čp. 3 a 36, srovnání pokročilé (1867) a rané (1819, 1839) formy úpravy štítů a bran

Bošilec (ČB), čp. 4, typické členění a výzdoba průčelí z počátku 20. století, 1912

Horní Kněžeklady (ČB), čp. 6, štít sýpky (vlevo) a obytného stavení (vpravo), 1877

Bošilec (ČB), čp. 21, patrová sýpka silně ovlivněná architekturou jádrové oblasti Soběslavsko-veselských Blat, 1857

Pořežany (ČB), čp. 27, průčelí starší usedlosti upravené v roce 1902

Neplachov (ČB), čp. 32, bohatě zdobený štít sýpky s akcentovaným sakrálně ochranným prvkem ve středu kompozice, 1860

HOLAŠOVICE V KONTEXTU JIHOČESKÉ VENKOVSKÉ ARCHITEKTURY

VÝSTAVA U PŘÍLEŽITOSTI 20. VÝROČÍ ZÁPISU HOLAŠOVIC
DO SEZNAMU SVĚTOVÉHO KULTURNÍHO A PŘÍRODNÍHO DĚDICTVÍ UNESCO

POŘADATELÉ: Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích
a Statutární město České Budějovice

KONCEPCE VÝSTAVY: Pavel Hájek

AUTOŘI TEXTŮ: Pavel Hájek, Jakub Drozda, Marek Ehrlich,
Zdeňka Kočková, Klára Pešková, Miroslav Pikous, Daniel Šnejd,
Michaela Špinarová, Gabriela Šťastná, Jana Štorková, Eva Zuzáková

AUTOŘI FOTOGRAFIÍ: Pavel Hájek, Jakub Drozda, Martin Gaži, Tomáš
Halama, Zdeňka Kočková, Miroslav Pikous, Libor Sváček, Daniel Šnejd,
Michaela Špinarová, Jana Štorková, UpVision, Eva Zuzáková

3D MODEL A VIZUALIZACE: multimediální studio QUIN.cz

INTERAKTIVNÍ STAVEBNICOVÝ MODEL: Ivan Hudičák

GRAFICKÉ ZPRACOVÁNÍ: Tomáš Halama

REDAKCE: Martin Gaži

ODBORNÁ SPOLUPRÁCE, POSKYTNUTÍ REPRODUKČNÍCH
PRÁV A ZÁPŮJČEK PŘEDMĚTŮ: Jihočeské muzeum v Českých
Budějovicích a jeho pobočka tvrz Žumberk u Nových Hradů,
Blatské muzeum v Soběslavi a Veselí nad Lužnicí, Prachatické muzeum,
Město Volary, Muzeum Šumavy Sušice, pobočka Kašperské Hory

Kresby Antonína Terše jsou prezentovány s laskavým svolením
paní Marie Bečvářové.

Trojrozměrné modely jsou interaktivně přístupné na www.quin.cz/3D/.

Tento projekt je spolufinancován Ministerstvem kultury
z Programu podpory památek UNESCO.

Zápis Holašovic jako sídelního celku na Seznam světového kulturního
a přírodního dědictví UNESCO vyvolal v roce 1998 vlnu zvýšeného zájmu
o venkovskou architekturu ze strany domácí i zahraniční veřejnosti.
Obraz holašovické návsi se tak pro statisíce turistů z celého světa stal
synonymem jihočeské, potažmo „české“ vesnice. Jako paradoxní se ně-
komu může jevit fakt, že štíty holašovických statků jsou až na výjimky
dílem německy mluvících obyvatel, jejichž předkové se v Holašovicích
usadili v první půli 16. století.

Hluboce zakořeněný obraz jihočeské vesnice vychází z dispozičního a přede-
vším výtvarného řešení venkovských staveb v rovinaté centrální části jižních
Čech, na tzv. Blatech – prostorná náves s rybníkem obklopená uzavřený-
mi usedlostmi, obrácenými do veřejného prostoru dvojštítovým, tvarově
bohatým průčelím zdobeným štukovou výzdobou, čerpající z barokních
a klasicistních předloh. Zděná architektura nahradila v průběhu druhé
a třetí čtvrtiny 19. století starší, převážně roubenou zástavbu. Vzory vytvo-
řené známými i neznámými zednickými mistry byly inspirací pro další
stavitele. Nejen na Blatech a na Vlachobřezsku, kde svým dílům vtiskly
unikátní podobu zednické rody Patáků a Šochů či proslavený Jakub Bursa,
ale také na Strakonicku či Písecku působili mistři, kteří užívali široký
repertoár výzdobných prvků a vytvářeli jejich regionálně svébytné varianty.
Usedlosti s dvouštítovou orientací vznikaly také na Jindřichohradecku,
jejich prosté trojúhelné štíty však většinou zůstaly bez výraznější výzdoby.

Krajinná rozmanitost jižních Čech, odlišnost v ekonomickém, historickém
a národnostním vývoji po sobě zanechaly širokou typovou skladbu ven-
kovské architektury. V návaznosti na středověké tradice vznikaly špýcha-
rové domy na Doudlebsku, území s převážně německojazyčným obyvatel-
stvem v širokém příhraničním pásmu od Nové Bystřice přes Novohradsko,
Kaplicko a Českokrumlovsko je typické mohutnými uzavřenými used-
lostmi, tzv. vierkantý. V horských oblastech Šumavy zůstaly zachovány
četné roubené dvorce s kamennou podezdívkou a typickým širokým prů-
čelím s předsazeným bedněným polovalbovým štítem opatřeným lodžií.
Poloroubené usedlosti v tradičním uspořádání se ve vyšších polohách
šumavského podhůří stavěly ještě v druhé půli 19. století, zajímavým
importem z alpských zemí je rozlehlý tzv. volarský dům. Na opačném
konci kraje, na severu Písecka a Táborska, pak zůstaly dochovány posled-
ní příklady tradičních roubených usedlostí, ukazující jakou podobu měla
architektura jihočeských vsí před jejich radikální proměnou v 19. století.

Cílem výstavy je ukázat na mnohotvárnost jihočeské venkovské architek-
tury a představit jednotlivé regiony s jejich charakteristickými znaky.
Bohužel neumožňuje zcela postihnout vývoj, kterým venkovská archi-
tektura a sídla v každém regionu prošla po stránce dispoziční i výtvarné,
a zachytit tak vzájemné ovlivňování a doznívání tradičních forem až hlu-
boko do 20. století. Je pozvánkou k dalšímu poznávání venkovského světa
jižních Čech, k uvědomování si hodnot, které tvoří unikátní prostředí
místních vsí a které bohužel pod tlakem moderního způsobu života mizí.

MLADOVOŽICKO	OBLAST PŮSOBNÍ JAKUBA BURS
STRAKONICKO	JINDŘICHOHADECKO A NOVOBYSTRICKO
PÍSECKO	SOBĚSLAVSKO-VESELSKÁ BLATA A ŠEVĚTÍNSKO
ŠUMAVSKÉ DOMY	ROUBENÉ STAVBY SEVERNÍHO PÍSECKA A TÁBORS
DOUDLEBSKO	EMPIROVÉ DOMY NA SEDLICKU
ZBUDOVSKO-HLUBOCKÁ BLATA	TŘEBOŇSKO A ČESKÉ VITORAZSKO
OBLAST TZV. VIERKANTŮ	PODHŮŘÍ BLANSKÉHO LESA

